

VÖRÖSMARTY KORA.

Második és befejező közlemény.

V.

E korból még egy posthumus művet is bírunk: *Debreczeni Márton A kióvi csata* című tizenhat énekes eposzát. A szerző szintén erdélyi ember, egy szegény gyerő-monostori fazekas mester fia volt. Nehéz küzdelmek után bányász-akadémiát végzett s a fényes eredménynyel elsajátított kenyérkereső tudományban idővel európai hírnevet vívott ki magának. Költői hajlamainak már tanuló korában jelét adta; de nyilvánosság elé még később sem lépett annyival, hogy a hozzá közel állókon kívül valaki az irodalmi hagyatékában talált eposz készültét sejhette volna. A közönség csak halála után, 1853-ban értesült róla, s midőn gróf *Mikó Imre* a következő évben egész terjedelmében kiadta, sok bámulója és magasztalója akadt. Irodalomtörténetünk már eleve tisztában volt azzal, hogy a hatást ezúttal nem a tartalom, hanem a szokatlan megjelenés idézte elő. Ha a maga idejében kerül nyilvánosságra, az *Árpád szomorú sorsát* osztotta volna meg. Létrejött a kiadó tanúskodása szerint *Zalán futása* sikereinek köszönhető. A váratlanul megjelent mű még *Selmeczen* találta s 1826-ban már a saját terve kivitelén dolgozott. A kivitel további részleteiről keveset tudunk. Belső okokra támaszkodva, azt kell hinnünk, hogy üres óráiból még élete utolsó éveiben is áldozott neki. Két utolsó éneke csonkán maradt, a mi szintén föltevésünk mellett bizonyít. Sőt az is nagyon valószínű, hogy az *Árpád* megjelenésekor még nem volt túl a tizedik éneken, mert ebben szintén van egy olyan zökkenés, mint a minő *Horvát* Endre eposzában a *Zalán futása* megjelenésekor nyomat hagyott. Értjük *Attila kardjának* szerepét, mihez az *Árpád* negyedik könyve szolgáltatótt ötletet. Ott ugyan csak annyi van mondva, hogy a vérszerződés után *Tatur* a kardot *Álmosnak* adja; de e mellett nem szabad felednünk, hogy a kiaknázható motívum mindig nagyobb tért kap ott, a hol újra elhelyezik, mint ott, a honnan kölcsönözve van.

Mielőtt nálunk az első eposzi kísérletek megjelentek, csak a klasszikusokat ismerte, kiknek verseit »oly értelmesen szavalta,

mintha maga írta volna. Görögül, latinul egyaránt tudott. *Anakreont* könyv nélkül tudta s oly bámulatos könnyűséggel analizálta, hogy tanárai az alsó osztályokban vele tanították a görögöt. Arról, hogy *Homert* mennyire szerette, gróf *Mikó* hevenyészve írt életrajza nem beszél; de annál többet beszél az a körülmény, hogy a Zalán futása megjelenésekor rögtön megtalálta a honfoglalás történetének azt a helyét, mely egy magyar hősköltemény második Ilionjának önkény ajánlkozik. Ez Kioi ostroma volt. A kút-főül elfogadott királyi jegyző róla igen sokat beszél, ámbar igen kevés mondani valója van. Az Attila utódaitól megrémült kioi vezér haditanácsot ül s az egybegyűlt ruthen vezérekkel segítségül hívja a kunok névszerint is megemlített hét vezérét. Álmos szintén feltalálja magát, midőn lóhátról kezd dikciózni a »scythák«-hoz, vagyis azokhoz a magyarokhoz, kiknek scytha ősei megszalasztották Dariust, levágták Cyrust háromszázharminczezer emberével, s ugyancsak csúfosan megszalasztották Nagy Sándort, Fülöp király és Olympiász királyné világbíró fiát. Mivel pedig ilyen badarságokkal még *Horvát* István sem tévesztette el a hatást, Kioi szerencsésen elesik, a ruthénok sarczot fizetnek, a kúnok pedig meghódnak és csatlakoznak. A huszonnégy éves radnai olvasztó-kohómester pedig tervez belőle egy újabb Iliást, melyben csak Álmos beszélőkedve, a helyszínen, a kúnok szerepe és pár személynév lesz a kútfővel azonos. A többiben majd a klasszikus analogia segít.

Legtöbb bajt természetesen a szereplők és a róluk szóló epikus művek sorsát intéző istenek okoztak neki. A klasszikus ismeret mindent pótol, csak ezeket nem. A forgalomba hozott Hadúr és Ármány az ő igényeit nem elégítette ki. Baj volt az is, hogy itt hét nép áll szemben, melynek nem egy vallása volt, tehát mithosza sem lehetett azonos. Ez a körülmény széles körű tanulmányokra kényszerítette. Irodalmi tartózkodásai közben jelent meg *Vörösmarty* Tündérvölgye és *Székely* Dierniásza, melyekből a tündérek fölvételére nyert merész és részben helytelen útbaigazítást. A külföldi írók közül főleg *Voltaire* gyakorolt rá szerencsétlen hatást. A *Henriás* megszemélyesített fogalmait nem vette át, hanem a mester szellemében megteremtette helyettük a Halált, Kétségbeesést, Sorsot, Boszút, Visszavonást, Emléket, Végzést stb. Eltérés csak annyiban észlelhető, hogy a magyar szerzőnél csak akkor és csak addig szerepelnek, a míg rájuk szüksége van. *Voltaire* legalább igyekezett őket állandósítani; de ez annyira nem sikerült neki, hogy a tanítványok, köztük *Debreczeni* is, félreértették s csak a mesternek középkori allegoriákkal támogatott leleményét utánozták. E visszaélésért *Voltaire* szellemét azzal engesztelték meg, hogy szolgáiban utánozta a *Henriás* VII. énekét, melyben Szent Lajos álmában elragadja Bourbon Henriket s égben, pokolban meghordozván, bevezeti a Titok házába is, hogy lássa maradékait s országa jövő nagy embereit. *Csokonai* ezt némi önállósággal a *Végzés* tükör-szobájává akarta átalakítani. *Debre-*

czeni meg marad az ég és pokol mellett; Álmost szintén elaltatja, de ágyát és testét a földön hagyja s csak a lelkét viteti fel »Csina-várba«. Az istenek összeválogatásában *Vörösmarty* nyomába lépett. Hadúr mellett megtartja Ármányt s a persa mithoszból átveszi Áhrimán ellenfelét, Ormuzdot, továbbá Mithrászt, a fény tündöklő istenét, valamennyi fölé pedig oda helyezi a Mindentehetőt, a kereszténység mindenhatóját. Az indogermán oroszok és turániákhoz tartozó kúnok külön mithoszi fenhatóság alá kerülnek. Nekik a germán Odin lesz főistenük, míg a többit a szláv mithoszból vett Pérún (a kieviek főistene), Vikhor (vihar), Vólos, Ládó, Kupuló és Kólada neveken tisztelik. Mikor aztán az égiek túlsúlya biztosítva volt, költőnk megindította a cselekvényt, melyhez a heterogen istenségek folytonos nézeteltérése s a homogének érdekharcai nyújtottak kifogyhatatlan anyagot.

Az első ének azon kezd, hogy a kabarok elűzött fejedelme, Uldár, Kióv fejedelménél, Olegnél keres pártfogást Árpádtól támogatott testvére Ungó ellen. Az erejében elbizakodott Oleg a hazát kereső magyarokkal összetűz. A dühös ütközet nyolczadik napján párbajra hívja Árpádot, kinek halálos csapásai elől védistene, Pérún, menti meg, segítségére küldvén Vikhort, a szelek gyors istenét. A hadak tovább küzdenek. Ungó elesik, de tetemét Szabolcs menti és Bulcsúra bizza. Maga a hátráló ellenség után ered s győzelmi jelül Kióv szent piaczáról elhossa Pérún szobrának ezüst fejét. A meggyalázott isten ezért menten lesújtaná a nagy buzogányú magyart, ha Ódin ki nem ütné kezéből a mennykövet. Pérún tehát mást gondol. Leszáll az égből s Ládó szerelemistennő övével Bulcsút szerelemre kelti az elesett Ungó kedvese iránt. A győztes magyarok víg táborozás közt töltik az estét, Oleg pedig tanácsot ül s feleinek értésül adta, hogy a megbántalmazott isten fia, Olizár halálával akarja őt büntetni. Erre a tanács békét indítványoz, mit a magyarok elfogadnak. Az elért siker alkalmából Árpád megjutalmazza hőseit. Bulcsu Ungó hitvesét, fegyvereit és vezéri állását kapja meg. Ez Szabolcsot nagyon elkeseríti s mivel ő is szerette a szép kabar nőt, ellenfelét, ki a rábizott holttesttel méltatlanul jutott boldogsághoz és dicsőséghez, párbajra hívja. Ez alatt Uldár is dühöng a béke miatt. Hogy a kabar vezérséget visszaszerezhesse, Boszú istenhez fordul, a ki aztán Pérún segítségével Árpád képében Terzán várára ront és ott a hős nejét és gyermekét megöli. Terzán elkeseredésében újabb harczra tüzele Oleget, kit most a kúnok fejedelme, Bongér is támogat. Az éj leple alatt készülők támadásról Mitrász Ormuzd által értesíti a magyarokat, a kik közt az ellenség így is nagy vérengzést visz végbe. Terzán egész a fejedelemné sátráig hatol, de mielőtt boszúját végrehajtaná, ott terem Árpád és megví vele. Ezúttal Árpád vasának nem kedvez a szerencse, mert a haláltól Lehel menti meg. A sötétségben végzetes zűrzavar támad, a magyarok egymást pusztítják, de végül Mithrász elküldi a hajnalt s a szerencse az ártatlanul üldözöttek

javára fordul. Oleg várába menekül s Pérunnak legszebb lovát áldozza fel. Az isten Olizár és Szabolcs halálát kívánja, az elbűsült apa belenyugszik s hogy a kiengesztelés teljesíthető legyen, leányát annak igéri, a ki Szabolcsot neki élve megkeríti. A hősök most versenyre kelnek, de a nagy buzogányú magyart csakis egy álomhozó tündér segítségével sikerül Kióvba vinniük. Ezalatt a magyarok is elfogják Oleget. Mikor fia, Olizár ezt meglátja, visszatartatlanul a magyarokra ront s egészen Tuhutum sátoráig tör. Itt apját lánczaitól megszabadítja, de maga elvész, mert Előddel is öszszetűz, a kinek buzogányában a Péruntól oda rendelt Halál rejtetik. Míg Árpád hada az új győzelem torát lakja, Szabolcs tömlöczében megjelenik a Kétségbeesés s a foglyot öngyilkosságra akarja rávenni, de mielőtt szándékát végrehajtaná, fölkeresi Oleg leánya, a szerelmes Thámira, s azzal a kéréssel, hogy atyját kímélje meg, egy áltúton szökni engedi. Mivel a tervezett áldozat így megghiúsult, a kioviak újra kirontanak. Élükön Oleg és a tündértől támogatott Uzól vitézkedik. Ezt egy vitéz magyar leányzó ejti el; amazt pedig a hős Kolmár akarja leteríteni, de közbelép Szabolcs s a szerelmes Thámírának tett fogadáshoz híven Oleget megvédelmezi.

Ezzel eljutottunk a nagy terjedelmű eposz forduló pontjához, mely a IX. ének végére esik. Szabolcs ilioni dolgai után most egy kis Odyssea következik. Irígyei vádat emelnek ellene s Árpád száműzi. A hős világnak indul, magával vivén Pérun ezüst fejét is. Egyszer egy forrásnál lepihen, s álmában megjelenik neki Hadúr, a ki elmondja, hogy az Ódin hatalmába került Attila-kardot a Dniper partján egy barlangban rémek őrzik, de azért hozzá juthat az, a ki helyette Pérun fejét teszi az oltárra. Egyidejűleg Árpáddal is csoda történik. A kabár Uldár boszúja még mindig füstölög. Felbújtja egyik emberét, hogy Árpádot orozva gyilkolja meg. Ormuzd a veszélytől megmenti; de Ármány ezen felboszankodik s a főpapot, Kurzánt ejti helyette áldozatul. Árpád a gyilkost lelövi s meglövi a gyászos esemény színhelyén lévő forrásvizet is. Erre fájdalmas kiáltás hallik, a víz véresre változik, azután a habokból előlép Réka szelleme s megköszöni Árpádnak, hogy megszabadította. Egyszersmind elmondja azt is, hogy Hadúr azért változtatta könnyetontó forrássá, mert Attilát megmérgezte. De most a büntetés már letelt, mert csak addigra szólt, míg Attila utóda el nem jön visszahódítani Pannóniát. Erre újra harcok következnek. Oleg és Bongér támadnak; magyarok részéről főleg Bulcs, Tuhutum, Toos és Lehel vitézkedik, de kevés eredménnyel. Valamennyien megsebesülnek, s ha Ormuzd le nem bocsátaná az éjt, ügyük talán örökre veszve volna. A jó isten beleavatkozása miatt Ármány újabb haragra gyúl. Egy jós levágott fejét a sebeiben fekvő Árpád sátrára tüzeti és a magyarok végromlását jövendölteti vele. Árpád maga is halált kér, mire megjelenik Ormuzd s lelkét felviszi Csina-várba. Mikor a lélek visszatér, Árpád magához tér, aztán elmondja az égben látott múltat és jövendőt. Ugyanott értesült Szabolcs

ártatlanságáról is. Most tehát első dolga, hogy utána meneszt Lehelt, apjának, a hős Elődnek pedig Álmos fenyves fegyverzetét küldi meg engesztelésül. Előd most föllelkessedve keresi föl az ellenséget, melynek három hatalmas vitézét mindjárt meg is öli.

Míg ez történik, Lehel nyomára jön annak, hogy Szabolcs egy Dniper melletti barlangban van. A rémek útját állják, de Szabolcs lovának feláldozása után szabad bemenetelt nyer. Szabolcsot a barlang tündöklő várának rózsaligeteiben találja meg, a mint a gyönyörű Ládó szerelemistennő kebelén szendereg. Az ellenállhatlan vágy Lehelt is elragadja. Mielőtt azonban a gyilkosság gondolata erőt venne rajta, kürtjébe fú s vele a csábos istennőt elriasztja, Szabolcsot pedig életre kelti. A visszahívott hős Pérún ezüst fejével kicseréli Attila kardját, mire megjelenik Ódin s dicséri Szabolcsot, a kit most már maga is siettet a magyarok táborába, Kiovban ezalatt Olegnek is megjelenik áldozatul esett fia szelleme s figyelmezteti, hogy Pérún még nincs megengesztelődve. A kívánt ezüst koponyát egy érczöntővel elvégre elkészítteti. Pérún némileg megbékül, a mi újabb bajt hoz a magyarokra, mert, midőn most Kióvra rontanak: Pérún ellenük menesztí Vikhort, a ki aztán mennykővével lesújtja a legyőzhetlen Elődöt. Megjelenik Oleg álmában is, hogy buzdítsa és a naponkénti leányáldozat teljesítésére figyelmeztesse. A sorsvetés másodszorra Thámírá, Oleg leányát jelölte ki, de helyette Szabolcs hűgát, az elfogott Rékát áldozzák fel. Utána Helvát, a hős magyar amazont akarják megölni; de az áldozat kezdetén megérkezik Szabolcs és Attila kardjával szétveri az oroszokat, aztán Pérún és Vikhor szent oszlopait is ledönti. A két isten ebben Ódin győzedelmét látván, más vidékre költözködik. Helva amazon megszabadul s Szabolcs átadja neki a kardot, melylyel a kidolgozatlan rész sejtetése szerint valószínűleg a hős szíve is vele jár. A rettentetlen hős később a gaz Uldárt ejti el. Oleg a biztos veszély elől csak azért szabadul, mert Ódin akarta, hogy neki hőshalál ne jusson osztályrészeül. Papjai megjósolták, hogy legkedvesebb lova okozza majd halálát, a mi be is következik. Előzőleg Árpád Ódin tanácsára az ajánlott békét elfogadja, aztán népével és a csatlakozó kúnokkal megindul Pannónia felé.

E vázlatból mindenek előtt az tűnik ki, hogy a mű tartalmát lehetlenség oly rövidre összevonni, hogy a szerkezeti hibák belőle elő ne meredezzenek. Ezzel azonban nem a szerző tudatlanságát vádoljuk; sőt ellenkezőleg, a hiba ott van, hogy nagyon is sokat tanult, és a mit tudott, az a nagyterjedelmű eposzba mind belekerült. A belezavarodásig halmozott hadiképeket *Homertől* és *Vergiltől* tanulta el. Csak hogy az eleven tartalommal párosult nyugodt művészetet már nem vette észre, vagy nem tudta elsajátítani. A Zalán futásából is csak azt utánozta, a mi rossz. A színes nyelv, melyet mindig erőltet, nagyon illetet volna a bizarr tartalomhoz; viszont az is bizonyos, hogy vele az ügyetlenül szerkesztett mondatok még tűrhetelenebbek, énekei még elnyújtottab-

bak lettek volna. Legkárosabb hatást reá *Voltaire* gyakorolt, mert belőle is azt utánozta, a mi legkevesebbet ér, a régi francia irodalom modernné torzított csodás elemét. Ez a csodás tudniillik az értelemnek szól, s valahányszor meg tudja magát értetni, már nem csodás. Ez a gyakorlati eszű *Debreczeninek* igen tetszett. Hiszen már a klasszikus époszok emberfeletti elemeit is a filologusok egyoldalúságával tanulmányozta. Különbösen sohasem jött volna arra az okos, de rosszúl értékesített gondolatra, hogy az idegen fajú népeknek külön mithosza van. Nálla külön istenségei vannak az oroszoknak s külön a magyaroknak, de már az első énekben megbotlik velük, az utolsóban pedig végleg összezavarja őket. A nemzeti isten nála idegen fajú néppel küzd, a mi csak addig helyes, míg közvetített az érintkezés. Ezt azonban nem tudta keresztül vinni. Az utolsóelőtti énekben Szabolcs már az orosz istennő keblén pihen, az utolsóban pedig Ódin Árpáddal folytat tárgyalást. Mindkét esetben objektív csodással van ugyan dolgunk, de még ez sem képzelhető el ott, a hol a befolyásolt halandó az idegen mithosz istenét nem ismeri.

Mivel A kióvi csatában jóval több csodás elem van, mint egész époszirodalmunkban összevéve, már eleve is el lehetett rá készülnünk, hogy ilyen mérték mellett a szerkezet tévedései is igen nagyok lehetnek. A költő egy vár nagyszerű megvételeit akarta megénekelni époszi értelemben és terjedelemben. A szemben álló ellenség két fejűl Oleget és Árpádot állította oda; s hogy a hatalmas hadieseménynek valami regénye is legyen: Oleg mellett megjelentek a gyermekek, Olizár és Thámira, Árpád mellett pedig a fiatal Szabolcs, a legyőzhetlen Előd dicső gyermeke. A regény aztán azzal kezdődik, hogy Szabolcs megsérti Pérunt, az ellenség istenét, a ki boszúból Bulcsnak szerzi meg azt a szép özvegyet, a kit Szabolcs szintén szeretett. A belőle származó drámai összeütközésből tudvalevőleg semmi sem lesz; nem lesz pedig azért, mert közben eszébe jutott a költőnek, hogy tulajdonkép ő nem is ezt a viszonyt akarja kiaknázni, hanem azt, a mi Szabolcsra és Thámírára vonatkozólag még a tollában van. Ezt a regényt csak a VI. énekben kezdi meg s neki a további bonyolításban olyan szerepet juttat, hogy miatta az előző öt énekből ezentúl már csak a szobor megcsonkítását kell emlékezetünkben tartanunk. A többit mind elfeledhetjük, mert az éposznak nélküle is értelme van.

Ez az egyik szerkezeti hiba. A másik és a többi: ebből már magától következik. A míg tudniillik költőnk Szabolcs hasznavehetőségével kísérletezik főhősétől, az első ének hatalmas Árpádjától elvonja a maga érdeklődését is, a mienket is. A csatározásokban Árpád személyesen jelen van, de ilyenkor többnyire csak reprezentál, vagy poétikai szabályok szerint közbenjár istenek és emberek között. Hősiségéről kellőleg tájékozva nem igen vagyunk. Különbösen meg sem tudnánk a költőnek azért a két botlásért bocsátani, hogy Árpádot a IV. énekben Botond, a rákövetkező-

ben pedig Lehel menti meg a neki szánt halálos csapástól. Szabolcs növekvő jelentősége utóbb észrevételi vele, hogy a főhősre némi homály esik. Ezért az ifjú új szerelmi regényéből nem is lesz semmi; távoznia kell s mivel távozása a jelentős szerelmi regényből folyik és rendkívüli rázkódásokkal és még nagyobb következményekkel jár: Szabolcs csak marad az, a mi volt. Távozása után Árpádnak sokkal nagyobb tere jut, de hogy a teret méltóan betölthesse, költőnk újabb eszközökhöz nyúl s mivel tényleg újat is ad, a cselekvény egységét most azzal rontja meg, a mivel tulajdonkép helyreállítani akarta. A mit Szabolcs viselt dolgairól és Árpád égi útjáról ír: már egészen más légkörben látszik mozogni. A szerző minden vonásán fölismerhető, hogy pihent tollal fölfegyverkezve, új olvasmányokkal, új ismeretekkel és új ideákkal megrakottan ír. Ekkor már meggyőződött arról is, hogy az előző énekek heterogen elemekből álló mithosza képtelenség, vagy a mennyiben nem az, következetlen. Annak is tudatában volt, hogy az eddigi eseményeket a kusza meseszövéssé és állandó fegyvercsattogás szinte élvezhetlenné teszi. Most tehát minden megváltozott, de vele aztán megváltozott az eposz egysége és irodalmi értéke is. Még a végére sem érünk, mikor már tudjuk, hogy a tőle való búcsú nem lesz kellemes. A költő maga búcsút se vesz. A két utolsó éneket befejezetlenül hagyta. Irt ugyan hozzá egy kis prózai utasítást, de ezt akár el is hagyhatta volna, mert mi, olvasók, más befejezést gondoltunk volna hozzá. Rosszabbat semmi esetre sem.

Midőn a szerzőt 1851-ben eltemették, a magyarországi bányászati egy genialis szakírót és feltalálót vesztett el benne. A rendkívüli értelmi erő eposzában is nyomot hagyott. Az a szövegszék, melyen a cselekvény látványos tömkelegét elkészítette, versenyezhet gépkonstrukcióival. A szláv mithosz felhasználása korát meghaladó tudományos ötlet volt. *Grimm* Jakab csak egy évtized múlva adta ki a germán mithológiát s idézett föl vele hasonló kísérleteket. A mithoszi elemeknek juttatott nagy szerep egyszerűsmint arról is tanúskodik, hogy az eposzt a tárgygyal egyidejű viszonyok szellemében akarta megírni. Ezzel a törekvéssel az egykorú epikusok közt senki sem dicsekedhetik. Egyedül az ő műve hirdeti, hogy a naiv hőskorban a vallási és polgári élet tökéletesen egybeforrt, s hogy ebből folyólag az epikai csodás szerepeltetése természetes. A kivitelben oly következetes, hogy mikor ellene vét, még azt az olvasót is képes megbosszantani, a ki zavartalanul élvezte a többi eposzok e nemű együgyűségeit. A figyelmes esztétikus viszont könnyű szerrel kiolvashatja belőle, hogy a műeposz csodás eleme minden időben korszerű, ha csak a naiv hősök hiszik és nem a modern költő korával akarja hitetni magát. Hogy áztán az eredmény a honfoglaláskori viszonyokra mennyiben talál, egészen más kérdés. Ismeretei ma már elavúltak s az őstörténeti kutatás újabb eredményei mellett mosolyt keltenek. De szellemi ébersége itt is nyomot hagyott. Kútfőül, miként már mondva volt, a nagy

tekintélynek örvendő királyi jegyzőt fogadta el. Vele szemben azonban kritikával is élt, mert ha vakon követi, nem Árpád, hanem Álmos lesz a Kióvo† ostromló magyar fejedelem. A tudatos változtatást aztán azzal egészítette még ki, hogy az Álmossal vezérkedő Elődöt, Toost (Tosut, illetőleg Tast) és Tuhutumot megrémítette s melléttük fiaiknak, Szabolcsnak, Lehelnek és Horkának nyitott illendő teret. Ez a rekonstrukció benne volt az Árpádban is, de itt már nem az eposzíró ismereteit, hanem a *Horvát* Istvánét dicséri. Neki közvetlenül *Konstantin* volt a mestere, a mit abból tudunk meg, hogy a második ének epizódjában Onkár Árpád elesett fiáról, Leventáról, a görög kútfő Liuntinjáról mond éneket. Ugyancsak innen ismerte meg a pazina (patzi natzita) és kavar (kabar) népet is. Az előbbiről még nem tudja, hogy a bessenyővel azonos s az utóbbi nemzetségével sincsen kellően tisztában, mert nála az oroszok és magyarok ellenségeskedésének és Pérun engesztelhetlen bosszújának ez a magyarokba olvadt rokon nép lesz az eszköze.

VI.

A körültekintő tudósnál jóval szerényebb tehetségű költőt az a kor, melynek az eposz készült, nem ismerte meg. Ez igen természetes jelenség, mert annak a fogékony léleknek, mely a huszas évek derekán eposzírásra buzdult, meg kellett érteni azt a másik kort is, mely a lassan készülő nagy mű megjelenésére nézve már nem lett volt kedvező. Az új eszmékre fogékonytalan kisebb tehetségű epigonok próbálkozása a megváltozott időkbe is átnyúlik, a mi különben szintén természetes, mert az utánzásra indító példa, melyen az egykorú kitünőségek irodalmi híre nagyra nőtt, nem a kiforratlan jelenből, hanem a közel múltból ragyogott elő. Mikor a közönség *Horvát* Árpádján már rendre tért s *Vörösmarty* keleti tárgyú nagy eposza írásával már felhagyott: *Takácsi* Józsa az *Etelköz* című három énekes eposzon dolgozott. Az eposz tárgyát *Vörösmartytól* vette át, a feldolgozásban pedig *Horvát* Endrével és *Czuczorral* akart versenyre kelni. A gyorsan nyélbe ütött munka az *Uránia* 1832. évi kötetében látott napvilágot, — és íme ugyanabban megjelent *Horvát* Endre is, de nem ódon tartalmú hexameterrel, hanem egy modern prózai elbeszéléssel: *A háladatai* n.a.l. Kísérlete nem volt meglepő, mert az előző kötetben már *Czuczor* is megpróbálkozott egy prózai elbeszéléssel. *Takácsi* ott is jelen volt, de hexameterében akkor nem honfoglaláskori eseménynyel, hanem Temesvár 1552-ki megvételével bíbelődött. Míg az *Urániában* a komoly *Guzmics Dugonics* és *Horvát* István őstörténeti tárgyainak drámai feldolgozással buzdított, addig *Vörösmarty* és utána *Horvát* a *Koszorúban* csinált melegágyat az epigonok termelésének. Az utóbbi helyen jelent meg például *Szabó* Dávid *Bendegje*, *Pusztai* Sándor *Budája* s *Miskolczy* István és még egy csomó tehetségtelen regéirő kísérlete.

Kazinczy jövedőlése beteljesedett. Már 1825 decemberében megírta *Zádornak*, hogy »addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre bele csömörlünk.« Finomúlt ízlése azt óhajtotta volna, hogy a neki dühödt hazafiasság mellett irodalmunk a »rein menschlich« ápolását se hanyagolja el. De szava a pusztában kiáltók szava volt. Külön véleménye csak akkor vert fel nagy port, mikor jóslata már teljesedésbe ment, és akkor is csak azért, mert szavai olyan epikusot sértettek meg, kinek ingerlékeny természete megalázó czélzást eltérni nem tudott. Pannonhalmi útjáról 1831-ben egy kis füzetkét adott ki, melyben újabb alkalmat kerített arra, hogy az epikusokat megcsipkedje. »Nem pirulok megvallani, — mondja többek közt — hogy a párduczos Árpád tömjénezőitől végre borzadok, s szégyenlek tekintetni társoknak. Én nem tudom, az a becsületes ember mit véthete oly nagyot az istenek ellen, hogy ezer esztendeig csendesen fekhethén sírjában, most onnan mindenek által felrángattatik, a ki elhitette magával, hogy hexametert pörölyözni s valami olyan formát, mint az éposz, összefirkálni is tud.« *Horvát* Endre Árpád-ját épen nyomták, mikor az ősz mester ezeket mondta. A czélzás világos volt s hogy valamiként félreérthető ne legyen, a sértett fél a Sasban álnéven neki támadt a közben elhalt széphalmi mester emlékének. A szent öreg sértett hiúságára alapított vád csak az epéskedő szerzőnek ártott, a ki most még az Árpád jobb ízlésű előfizetőinek haragját is magára zúdította. A közönség előtt ezzel minden el volt vesztve, a mit a nagy mű még veszthetett. Utána a kedvelt epikusoktól csak a Két szomszédvár és a Botond jelent meg, és hattyúdal lett mind a kettő.

Az epikusok túlkapásai ellen párszor *Kölcsey* is felemelte szavát. Ő nem szenvedélyesen, nem sértő gúnynyal, hanem a bölcsök nyugodt hangján oktatott. Nyomban *Vörösmarty* első sikerei után megírta az 1826-ki *Élet és Literaturában* megjelent *Nemzeti hagyományokat*, melyben irodalomtörténeti úton bizonyítgatja, hogy a nemzeti hagyományt »a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezércsillagát« minden népnél, tehát minálunk is a múlt idők szűlték meg. A mi örökségünk legnagyobb része elpusztult, de pótolni lehet, csak a természetes úton reánk háramló feladatot kell megértenünk és teljesítenünk úgy, a mint azt a nemzeti hagyományok keletkezése idején teljesítették. Midőn tehát a nemzet szívéhez új utat keresünk, a körülményekkel számolnunk kell, mint a hogy ő leszámolt, mire azt a tanácsot adhatja, hogy nálunk »legegyszerűsebb ösvény a játékszíni költésben nyilhatnék meg.« Meg is mondja, miért. »A poezis minden nemi közt ez áll a közönséges életkörrel legegyszerűsebb s legkönnyebben érezhető összefüggésben. Az éposz és lyra mindketten életet hagynak szemeink előtt lebegni, de ezen élet a poetával együtt tűnik fel, s bizonyos távolságban, bizonyos emelkedésben áll felettünk: a drámából ki kell a poetának tűnnie, mellettünk s körülöttünk

ömlendez a megnesesített élet, s csalatásunk a való színét kapván meg. kikelni látszunk önmagunkból s észrevétlenül a költő világába vegyülünk.« A közvetlenül utána következő dramaturgiai cikkekben ismét csak a drámai formák felkarolására buzdított, de az eposz után kapkodók mohóságát egyelőre ezekkel sem tudta megmásítani. A Muzáron 1829-ki III. kötetében újra megszólalt. *Balla* Károly Huba című német betűkkel kinyomatott Ossian-utánzatát reczenzeálta s újra hangoztatta, a mit a *Nemzeti Hagyományokban* a klasszikus-utánzatok ellen már egyszer megírt, hogy »a mások sajtáságaiknak majmolása mindenkor tulajdon karakterünknek romlását hozza maga után; s dolgozásaink vagy neveléses paródiákká változnak el, vagy pedig minden megkülönböztető jelek, minden physiognómia nélkül maradnak.«

Az idő *Kölcsey* és *Kazinczy* szellemében változott meg. Iróink, *Vörösmartyval* élükön, a közönséggel közvetlenül érintkező drámát és a költői lelket közvetlenül tolmácsoló lírát karolták fel. Az eposzról azt tartották, hogy már nem korszerű. *Kölcsey* első felszólalása után másfél tized múlik el, mire eszébe jut *Szontagh* Gusztávnak, hogy az 1839-ki *Figyelmezőben* szóvá tegye ezt a káros hatású balvéleményt. *Blair* Hugó *Rhetoricai* és *aesthetikai* leckéinek fordítását ismertetvén, erősen hangsúlyozza, hogy a tudós angol az eposzt tartja a költészet legszebb műfajának. És mi ezt újabban elhanyagoltuk, mert helyette boldog, boldogtalan a drámairás koszorú után kapkod. Mi ennek az oka? Az, hogy nem tartjuk korszerűnek. Regét, mesét csak gyermekeknek és gyermekkorú élők nemzeteknek szokás mondani; férfinak és haladott műveltségű népnek igaz történet, teljes illuziót keltő dráma kell. Igen ám, veti ellen az értekező, de érettek vagyunk-e mi, kifejlődött-e a mi irodalmunk, melynek a fejlődés természetes sorrendje szerint lírán és eposzon kell kezdődnie?

A fölvetett és hiányosan megvitatott kérdésre *Schedel* Ferencz, a hetilap első szerkesztője adott kimerítő feleletet. Mindenek előtt tagadja, hogy az eposz korszerűsége műveltségünk fejletlen voltára s irodalmunk fiatalságára volna alapítható. »Az eposznak, — mondja — mely az elbeszélő költésnek csak egyik neme, lényeges eleme a nép hitére épített csodálatos: míg ez iránt valamely népben a szükséges fogékonyság megvagyon, addig az eposz e nép kebelében múlhatlan visszhangot talál; ellenben hol e gyermekkor isteneit a tudomány derűje elűzé, hol kifejllettség az érzések pólyáiból, változtatott vallás, megmásult körülmények ama jámbor hitet megtagadják a költőtől, hol az élet a tömeget egyes elemeire osztja fel, s így a költő nem érintkezik többé közvetlenül a néppel, melynek egykor tanítója, papja, vezére, királya volt: ott műve nem az életé többé, hanem a literatúráé, nem a népé, hanem a tanult olvasóé; ott az eposz nem korszerű többé, hanem művészi érdemeinél fogva minden kornak tulajdona. Akkor voltak az eposzi rhapszodiák korszerűek, midőn a lelkes-

dett dalnok lant vagy hárfa húrai közé kapván, a lelkesedett sokaság, fiatal és vén, király és szolga, egyformán mohó fület, egyformán nyílt keblet hozott az ének hallására; midőn király és szolga itt tanulta elődei tetteit, itt szívta be vallását: itt tanult halni, mint amazok, s élni, mint istenei kívánták. Ily dalnokok voltak Mózes és Homér, Ossian s a Nibelungen éneklői: ily hallgatók a hellenek és kelták: ez volt az époszi kor, akkor volt az éposz korszerű. « Ezzel szemben egészen más a mai keresztyén világ népeinek helyzete, és más a modern költőé is, kinek éneke tudós munka s nem a hagyomány czifrázatlan továbbadása. A kiművelt értelem, melyre a műéposz számít, már letörölte a képzelem himporát. A naiv társadalmi egység oszlásnak indult, egyedivé lett. A műélvezet az egyedek sorsában keres irodalmi gyönyört s a tömegek epikus szerepköre iránt nem érdeklődik. Ebben a letűnt kor kereste és találta meg tükörét; a mai csak a világot jelentő deszkák egyes embereiben ismer magára, kiket színről színre lát s a kikkel közvetlenül érintkezik,

Az eszméltető megjegyzéseket újabb szóváltás követte. *Szontagh* azt kívánta, hogy az igazság keresésében a műirodalmat ezúttal különítsék el az élettől és ennek élő költészetétől, a népköltészettől. Az irodalomnak külön élete van, mely épen úgy fejlődik mint az emberé és az emberek összeséből álló társadalmaké. Legfiatalabb fokán ez is az érzékiségnek, a következőben az érzésnek és képzelődésnek, végül érett korában az észnek és értelemnek él: egyszóval van gyermekkora, ifjúkora és férfikora. Az ősrégi művelődés szerinte belterjes volt, élőszóban volt letéteményezve, egységesen fejlődött; az új egyszersmint külterjes is, sajátóval közvetít, házi fogyasztást és vele egyes műveltségi fokokat teremt. Műveltségünk így választotta aztán el az élő népköltészetet az írott műköltészettől. Így lett ma más a virulás föltétele, melyek ha betöltvék, a műköltészet mindig »hatalmasan fejlődik tökélye pontja felé.« Az eddigi kísérletek a mellett bizonyítanak, hogy az époszi termelés föltételei vannak betöltve s mi most mégis a magosabb fejlettség műfaját, a drámát erőltetjük. És így tovább.

Schedel a Végyszóban a tökély szempontjából okoskodott tovább. Elismeri, hogy különbség van élet és irodalom között; de hangsúlyozza azt is, hogy a kor meghatározásában okvetlen figyelembe kell venni azokat a föltételeket, melyeknek betöltése nélkül az élet semmi némű terméket be nem fogad. A virulásnak külső és belső föltételét különbözteti meg s okoskodása ismét arra a dűlőre jut ki, hogy — »Nálunk az éposz nem korszerű többé! mert, habár virágzása föltételei betöltvék, habár egyesek belső hivatása, kedve munkái által, hatalmasan fejlődött is tökélye pontja felé; de miután a hősi kor elmúlt, ki a physicali erő és bátorságba helyezé az emberiség eszményét (mely mégis fő tárgya az epoeiának): hiányzik a belső szűkség, miután békés fejlődés napjait éljük, melyeknek feladása nem hatalomfejlesztés, vagy a nemzeti létezés-

nek physicali védelme kifelé, hanem belterjes kifejtése a szellemi erőnek s ez által a mindennemű jólétnek: hiányzik a külső szükség, miután az élet s társi szerkezet változott formái következtetésében az éposz a néppiaczról az olvasó szobába, a népajakról a könyvsajtóba ment által: s miután végre a vallási eszméket egészen más csatornán veszszük, s a régiek epopoeiáját a biblia uralkodása váltotta fel: azóta elenyészett az általános fogékonyság, mely a költésnem életét, divatát, korát — mik synonymok — fentarhatta.»

Schedel szava az egykorú irodalom szava volt. Lapjának élén *Vörösmarty* és *Bajza* szerkesztő társ neve is ott tündökölt, s mindkettő azt a programot jelentette, a melyet *Szontagh* sikertelenül megtámadott. Az egykori époszíró most a lírát és a drámát, a korszerűnek tartott két közvetlen műfajt művelte; a másik félelmes tollú szerkesztő társ pedig »játékszíni krónikát« írt s az ügyetlen színbíróknak magvas »dramaturgiai és logikai leczkéket« adott. Amaz a *Kölcseytől* már régen megjelölt legegyszerűbb ösvényen jó példákkal járt elől, az utóbbi pedig a kritika ölmos botjával hátul koczogott. A derékra fogott írói had az előző évtized epikusainak lelkesedésével az új nemzeti színház deszkáinak és papirkosarának dolgozott. Az *Athenaeum* kritikusa kiszámította, hogy ebben az időben Európa egyetlen színpadán sem jelent meg annyi új darab, mint a pesti színpadon. A darabok tárgya leginkább történeti lett, mert a közönség, mely az éposz neveltje volt, szívesen látta megelevenedve a korábbi olvasmányokban annyiszor emlegetett színtelen alakokat. Ilyen viszonyok közt természetesen a honfoglalás hőseinek is meg kellett jelenniök. Közöttük legelőször Árpád szólalt meg, a kinek ébredése és a pesti színház megnyitása épen összeesik. Utána nagy ellenfele, *Szvatopluk*, aztán Árpád első vezértársa, *Szabolcs* következett. Az utóbbi tudvalevőleg *Az áldozatban* szerepel, a másikat *A peleskei nótárius* szellemes szerzője szólaltatta meg.

VII.

Gaal József szomorújátéka, a *Szvatopluk*, 1839. február 20-án került először színre s mivel teljesen megbukott, többé elő sem adatott. A víg műzsa a hozzá hűtlenné lett szerzőn azzal állt boszút, hogy a néző közönség még szomorújátékán is kedélyesen kaczagott. Ha *Nagy Ignác* *Színműtárában* utána nézünk a dolognak, tökéletesen indokoltnak találjuk a közönség kegyetlen ítéletét. A darab főhőse a honfoglalási mondákból már jól ismert morva fejedelem akar lenni. A cselekvényt nagyravágyása indítja meg. Mikor ugyanis a közelgő magyarság követői tőle földet kérnek, az a hóbortos gondolata támad, hogy *Arnulf* császártól függetleníti magát, vagy legjobb esetben a császárt elkergeti és a németek nyakára ül. Az ötlet tulajdonkép nem is az övé, hanem

a darab intrikusae, Zoboré. Szvatopluk lépre megy s vezére ajánlatára teljesíti a jövevények kívánságát. Mivel Zobornak több esze van, mint urának, vágyai is jóval szerényebbek: Szvatopluk bukását és trónjának elfoglalását tervezi. A terv kivitelében állílólag Arnulf szintén támogatja s hogy célját még sem tudja elérni, annak tisztára *Gaal József* az oka, mert olyan együgyű magyar követeket léptet vele összeköttetésbe, a kik szövetségét büszkén visszautasítják s fecsegéseikkel száműzetésbe kergetik. Zobornak intrikus elméje lévén, most az a kisegítő gondolata támad, hogy Árpádot egy erdő szélére csalja és ott elfogja. Ez azonban nem sikerül neki. A csatát is elveszti. Hívei visszakönyörgik urának, a kit a magyarok elvégre tönkre vernek. A regényes multú Zobor akasztófára kerül, a gyáva Szvatopluk pedig egy Ilma nevű tót leányzó tanácsára Dunába ugrik. Ez az Ilma különben azt is tanácsolja neki, hogy menjen el remetének; de ez csak lélektani fogás, mivel a költő arra akarja előkészíteni a hallgatót, hogy Ilma tiszta lelkiismerettel adhassa kezét a darab hősszerelmesének, Kadosának.

A szereplők jellemének a szegényes cselekvényhez elenyészőleg csekély köze van. Ez drámai szempontból igen súlyos hiba; a jelen esetben mégis menthető, mert ha itt a cselekvény a jellemrajzzal irányítatik, akkor még nagyobb méretű badarságok kerültek volna elő. A szerző groteszk dolgokban gyönyörködő szelleme csak kétféle embert ismer: hőst és gazembert. Hogy aztán egyiket se vegyük komolyan, a darab hős szerepeit csupa magyarokkal, a gazemberekeit pedig csupa tótokkal játszatja el. *Kazinczy* tehát alaposan tévedett, midőn azt hitte, hogy a neki vadült hazafiasság csak az époszszá pörölyözött hexameterekben tud dühöngeni. A *Dugonics* regényeiből ismert jellemtelen Rókákkal szerzőnk a felsőmagyarországi pánszlávokat akarta nyilvánosan megostorozni. Célzásai azonban annyira lepezettek, hogy őket a közönség nem értette meg; de a figyelmesebb cenzor sem vette észre, mert akkor okvetlen eltiltatta volna az elől a közönség elől, a mely igen jól tudta azt, hogy a bécsi kormány által élesztett államellenes törekvések tulajdonkép a magyar reformpárt küzdelmeit akarják ellensúlyozni.

A korrajz, a mi bennünket ezuttal leginkább érdekelne, hiányos és hamis. A mult csak álarcz, mely alatt a szerző nem költő, hanem politikai czélt akar szolgálni. Hogy választása a honfoglalás korára esett, csak esetleg, mert a színtelen szerepeket más történeti nevekkal akár mult századinak is játszathatta volna. A Szvatopluk nevéhez fűződő mondákat az I. felvonás 6. jelenetébe szúrta be, de a nélkül, hogy a cselekvény tovább fejtésével szervileg összefüggene. A magyar követség megviszi a fehér lovat. Szvatopluk elfogadja s módot nyújt Kadosának, hogy *Thüróczi* szövegét elcziprázván, kérje a »földet, melyet folytában öntöz a Duna, s füvet, mely e dús földön terem, s vizet, mely a Dunának zúg hullámi közt.« Erre aztán Szvatopluk többek közt így felel:

»meg adom neki (t. i. Árpádnak), mit esdekelve kér, a földet nyughelyül, a füvet eledelül (t. i. Árpádnak), s enyhére a vizet.« A monda szerint az következnek, hogy Szvatopluk a szimbolumok értelmét csak később tudja meg. *Gaal* azonban a tudatos feldolgozás gyanúját azzal hárítja el magáról, hogy Kadosával nyomban közbekiáltat: »Király, nem úgy! Árpád nem esdekelt, ő mint fejedelem nemzete nevében üdvözle téged; ő a királyi Etelének, ki ezen földnek ura, s ostora volt, unokája, s ősei előbb parancsoltak itt, mint ti szolgáltatok.« Erre Szvatopluk kategorikusan kijelenti, hogy a küldött lovat hódoló ajándéknak veszi, aztán tótjaival távozik. Az értelmetlen jelenet után a mondának nyoma veszik.

A fennen hirdetett drámai korból még egy drámai költeményt, *Bodor* Lajos *Álmosát* kell megemlítenünk. Szerzője »tündérmű«-nek nevezi. Bevezetésül a magyar pogány hitregékről értekezik. Az összehordott adalékokat *Horvát* István etimologizáló módszerével magyarázza s minden tévedése daczára is betudja bizonyítani, hogy tudománya aránytalanul nagyobb annál a sekélyes költői érnél, mely a terjedelmes tanulmány után következő párbeszédés részben csörgedez. A költemény tartalmát kivenni igen nehéz, mert a hóbortos szerző tündériest hajhászó nyelve nagyrészt érthetetlen. A cselekvény Szkithiában kezdődik, Hún város környékén, hol Előd egy kozár leánnyal menyegzőjét üli. A mulatságra megjön a varázsligetekben barangoló Csaba is. Az ábrándos ifjú harczias leczkét ad a henyélőknek, mire mennydörgés keletkezik s megjelenik a Bakiri (Baskiriai?) Sámán s Csabának átnyújtja Etele kardját. Az összegyűlt vezérek felajánlják szolgálatukat, aztán kezdődik a véget nem érő tündérkedés. Csaba elmegy Sivahonba s ott egy tündérvárban Etele szobra előtt látományai támadnak, önkívületbe esik és a szoborral együtt elsülyed. A következő színben boszorkányok közt találjuk. Mire eszmél a vasfogubába elüzi rémeit, csak Tomboli, a táltos ló marad mellette, a mely aztán végig hordozza a rézkirály, ezüstkirály, aranytündér erdein és termein. A sok kaland végén szerelmese, Anda tündér megkínozza, majd aztán életre ébreszti. Ez idő alatt vezértársai Zaarhelyet (Sarkelt?) diadalmasan beveszik. Az utolsó szín Kevevár alatt van. A vezérek körben ülnek, Hülek áldozik s mivel »most éppen teljes idője«, Csaba is megjelenik. Mikor az álomszerű történetekről beszámolt, Hülek ezzel a talpraesett indítvánnyal állt elő:

Isteneinkben el valál rejtezve,
Légy kedves újra, s így neved elveszve
Nagy álmaid jeléül állítódik,
Neveztesz *Álmosnak* késő utódig.

Csaba rááll és átveszi a történeti Álmos vezér szerepét. A nagy esemény öröme megjelenik Anda tündér is, mint Álmos menyasszonya.

A képtelenségekkel megrakott mű komoly figyelemre alig

érdemes Szerzője az époszgyártó epigonok nyájába tartozott. Társait a Figyelmező drámai iránya lassankint elhallgattatta, vagy pedig zúgdrámaírókká változtatta át. A mi emberünk a nyáj egyik eltévedt báránykája volt. Lelkében a korszerűtlen éposz régi tündéres tárgyaival, a *Musaeus-Mailáth*-féle mesékkel, és a *Schedel* által semmisnek állított mithoszi elemekkel bibelődött. Bevezető tanulmánya is az éposz legfontosabb tényezőjével, az őshit csodáival foglalkozik, sőt az utána következő látványosságok is inkább epikus természetűek; de elbeszéléssé már nem volt elég merészsége megírni, mert a legfelső irodalmi fórum mindenkit azzal ijesztgetett, hogy az éposz kora már lejárt. Csakhogy *Bodor* Lajosnak a drámaírásról halavány sejtelve sem volt. A mit tudott, vagy a mit eltanult, azt mind *Dugonics*nak, *Perecsényi Nagy* Lászlónak, *Horvát* Istvánnak, *Székely* Sándornak és *Vörösmarty* époszainak köszönhette. Világosvárt, Andát, Manó hitét, Adurt (Hadurt) és Tombolit tőlük vette át. Annak, hogy nála az ósdi tartalom az új formával, az éposz a drámával, összeütközött, s hogy Tomboli, a ló, rendes drámai szerepet kapott, a Figyelmezőben közzétett kitévő polemia volt az oka. Ez a polemia tehát a klasszikus formában írt époszok korának valóságos halotti búcsúztatója lett.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

